

บทที่ 5

แนวคิดที่อยู่เบื้องหลังการนำเสนอผลงานเขียนของ เอนก นาวิกมูล

เอนก นาวิกมูลเป็นนักเขียนสารคดีที่ไม่เคยหยุดนิ่ง จากการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านของเอนก นาวิกมูล ผู้วิจัยพบว่าในการนำเสนอเรื่องราวในทุกประเด็น ได้แก่ การแต่งกาย ด้านการศึกษา ด้านการประกอบอาชีพ ด้านความเชื่อและพิธีกรรม และด้านการพักผ่อนหย่อนใจ ล้วนมีแนวคิดเบื้องหลังในการนำเสนอ ผู้วิจัยได้สรุปไว้ 3 ด้านด้วยกัน คือ

1. นำเสนอสิ่งที่ผู้เขียน (เอนก นาวิกมูล) สนใจในอดีต

จากพื้นฐานครอบครัวของเอนกที่ถือกำเนิดในครอบครัวที่บิดาเปิดร้านหนังสือแบบเรียนประกอบกับบิดาเป็นนักประติมากรรมและนักสะสม เอนกจึงมีความสนใจด้านการอ่าน การเขียน การถ่ายภาพ ผู้วิจัยได้ประมวลเรื่องที่ทำให้เอนกให้ความสนใจในอดีตไว้ ดังนี้

1.1 หนังสือแบบเรียน

จากการศึกษางานเขียนของเอนกเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้าน ผู้วิจัยพบว่ามีความหลายเรื่องที่เกี่ยวข้องเอนกศึกษาเพราะมีความสนใจในอดีต เช่น ด้านการศึกษา เอนกจะให้ความสำคัญกับเรื่องของหนังสือแบบเรียนเป็นสำคัญ ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าน่าจะมาจากพื้นฐานครอบครัวที่เอนกถือกำเนิดในครอบครัวที่บิดาเปิดร้านหนังสือแบบเรียนและชอบวาดภาพ จึงมีผลให้เอนกรักการอ่าน การเขียน และการวาดภาพมาแต่เด็ก เอนกเคยเล่าว่า “พี่เก็บใต้งลัง แต่เรารื้อออกมาอ่าน” และ

เอนกเคยเล่าเกี่ยวกับหนังสือแบบเรียนว่า “เป็นหนังสือที่หยิบมาอ่านแล้วมีความสุข เพลิดเพลิน อ่านซ้ำได้ไม่เบื่อ” เพราะนอกจากภาพประกอบที่งดงามแล้ว เนื้อหายังเข้าใจได้ง่ายและสอนให้เด็กมีคุณธรรมอีกด้วย

“หนังสือที่ชอบมีหลายเล่ม แต่ที่เลือกๆ มาเล่าให้ฟังคือหนังสือที่เห็นว่าหยิบมาอ่านแบบสบายๆ หนังสือที่อยู่ในลักษณะนี้คือหนังสือที่ไม่หนาเกินไป มีเนื้อหาที่น่าสนใจ รูปประกอบสวยงาม ส่วนใหญ่จะเป็นหนังสือสำหรับเด็ก เน้นเนื้อหาที่อ่านง่าย เข้าใจได้ง่าย ภาษาที่ใช้ก็ง่ายๆ การเขียนในสมัยก่อนเมื่อสักห้าสิบหกสิบปีที่แล้วภาษาเขียนดีมากเขียนสั้นๆ อ่านแล้วเห็นภาพเข้าใจ

หนังสือที่ผมนำมาอย่างเช่นเรื่อง...ลูกสัตว์ต่างๆ เป็นหนังสือเรียนสมัยเมื่อปี 2480 เป็นหนังสือที่พี่สาวคนโตผมใช้เรียน ผู้แต่งนั้นในฉบับพิมพ์ครั้งแรกไม่ระบุชื่อว่าใครเป็นคนแต่ง พอฉบับพิมพ์ครั้งหลังๆ จึงบอกว่าแต่งโดย นายกี กิรติ วิท โยพาร ,ขุนสวรรคเวชย์ และขุนศึกษา ส่วนผู้วาดภาพประกอบไม่ระบุชื่อว่าใครเป็นผู้วาด หนังสือเล่มนี้เป็นหนังสืออ่านสำหรับเด็ก นักเรียนชั้นประถมปีที่ 1 ของกองตำรา กรมอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ เรื่องเกี่ยวกับสัตว์ ประมาณสัก 6-7 ชนิด เช่นเรื่องลูกกบ มันเกิดขึ้นมาอย่างไร จากลูกอ๊อดกลายเป็นกบได้อย่างไร ลักษณะการเขียนจะเป็นเรื่องเล่าสอนให้เด็กเมตตาสัตว์และรู้จักชีวิตสัตว์ต่าง ๆ โดยผูกเป็นเรื่องราวในสระแห่งหนึ่งไม่สู้จะกว้างใหญ่นัก เวลาลมพัดน้ำในสระเป็นระลอกคลื่นน้อยๆ มีไขกบ พอโตขึ้นมันก็เริ่มรู้สึกราวว่าว่ายน้ำได้ ไปเจอแมงคานา เจ้าลูกอ๊อดก็คิดว่าตัวเองนั้นโตแล้ว แมงคานาก็บอกว่า โอ๊ย! เจ้ายังไม่โตหรอก ลูกกบก็บอกว่า เดี่ยวคอยดู สักเดี๋ยวมันก็ค่อยๆ เริ่มมีขาออกขึ้นมา 1-2-3-4 พอไปเจอแมงคานาอีกครั้ง แมงคานาก็บอกลูกกบว่าเจ้ายังไม่โตเต็มที่หรอก หางก็ค่อยๆ หายไป แล้วในที่สุดมันก็กระโดดพ่นน้ำขึ้นมา

หรือเรื่องนันทาแม่ไก่คือ เป็นเรื่องที่หลายคนอ่านแล้วประทับใจมาก เป็นเรื่องของเด็กหญิงสองพี่น้องที่ชื่อคารา และรุจีเป็นเจ้าของแม่ไก่ชื่อนันทา สองพี่น้องขังมันไว้แต่ในบ้านไม่ให้ออกไปนอกบ้าน วันหนึ่งมีคนเผลอเปิดประตูทิ้งไว้ แม่ไก่นันทาก็บอกว่าฉันอยากออกไปที่ถนน คารากับรุจี สองพี่น้องก็ไม่ให้ออก วันหนึ่งกลับมาเห็นช่องประตูเปิดอยู่แม่ไก่นันทาได้หนีออกไป แล้วก็โดนรถทับ ช่วยไม่ได้ก็ตาย สองพี่น้องเสียใจมาก ก็เขียนกลอน”

(เอนก นาวิกมูล สัมภาษณ์กับรายการ “เล่มโปรด” ลงในเว็บไซต์ สนพ.ประพันธ์สารต้น http://www.praphansarn.com/new/c_link/detail.asp?ID=109 (27/06/2551))

หนังสือแบบเรียน เป็นหนึ่งในความสนใจของเอนกที่ต้องการแสดงให้ผู้อ่านได้รู้ถึงสาเหตุที่เขาประทับใจในหนังสือแบบเรียนเหล่านี้และมีผลต่อการนำเสนองานเขียนของเอนกในเวลาต่อมา

1.2 การถ่ายภาพ

จากประวัติของเอนกจะเห็นว่าเอนกให้ความสนใจเรื่องการถ่ายภาพมาตั้งแต่สมัยเด็ก เมื่อเริ่มจับกล้อง เอนกก็ถ่ายภาพในบ้านเกิดของตนเองคือที่อำเภอระโนด จังหวัดสงขลา

“โตในร้านขายหนังสือที่ อ.ระโนด จ.สงขลา เกิด 2496 ชอบอ่าน อ่านแล้วก็อยากเขียนหนังสือตั้งแต่เด็ก พอมาเรียนต่อ มศ. 1 ที่โรงเรียนวชิราวุธ จังหวัดสงขลา ครูก็บอกว่าใครมีกล้องถ่ายรูป จะสอนวิธีใช้ให้ ที่ที่บ้านมีกล้อง พ่อซื้อเก็บไว้นานแล้ว ไม่ได้ใช้ เราก็เลยเอาไปให้ครูสอน เป็นกล้อง BOX ของโกดัก ก็ไม่มีอะไร สอนก็คือ ไปซื้อฟิล์ม 120 มา ใส่ในกล้องแบบนี้ หมุนแบบนี้ สอนง่ายมาก ก็ไปถ่ายรูปอำเภอระโนดที่ตัวเองเกิด เพราะรู้ว่าต่อไปจะต้องเปลี่ยน ก็ถ่าย

ตั้งแต่ปี 2511 มาเรื่อยๆ ต่อมาก็มาใช้ในหนังสือระโนดสังสรรค์ที่เราเป็นบรรณาธิการ ปี 2525 เรื่อยมา ก็ทำมาหลายเล่ม” (เอนก นาวิกมูล 2552: สัมภาษณ์)

กระทั่งเอนกเรียนมหาวิทยาลัยและเริ่มลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามเกี่ยวกับ ศิลปวัฒนธรรมของชาติ ได้แก่ เรื่องของเพลงพื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน ฯลฯ เอนกให้ความสำคัญกับการถ่ายภาพประกอบเป็นอย่างมากเช่นกัน เพราะภาพถ่ายเป็นหลักฐานขั้นต้นที่จะเสริมความเข้าใจในเรื่องต่างๆ ได้เป็นอย่างดี จากการศึกษางานเขียนเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านของผู้วิจัย มีหลายประเด็นที่เอนกให้ความสำคัญกับภาพถ่ายโดยเฉพาะในเรื่องของการแต่งกาย เพราะภาพถ่ายเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น ช่วยในการขยายความคิด ขยายความรู้ ดังคำนำตอนหนึ่งจากหนังสือ “นักวาดชั้นครู” ว่า

“ปัญหาใหญ่ในการรวมเล่มของผมทุกครั้งคือ เสียเวลากับการจัดภาพประกอบ และเขียนคำบรรยาย เพราะงานทำภาพประกอบของผมเต็มไปด้วยการอ้างอิงวันเดือนปีที่ถ่ายแหล่งที่มาของภาพและนัมเบอร์ฟิล์ม

ผมทำหนังสือ โดยมีอุดมการณ์ว่าจะนำเสนอข้อมูลใหม่ บอกแหล่งที่มาของข้อมูลให้คนรุ่นนี้รุ่นหน้าคั่นคว้ามรอยได้สะดวกที่สุดเท่าที่จะทำได้ มีเรื่องแล้ว ต้องมีภาพเสริมความเข้าใจด้วย ถ้ายังไม่เคยถ่ายไว้ ก็พยายามถ่ายพยายามรวบรวม” (เอนก นาวิกมูล 2545: 8)

สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งยังเป็นการต่ออายุภาพเก่าด้วย ดังความตอนหนึ่งจากคำนำหนังสือ “การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์” ว่า

“การนำเสนอสมุดภาพเล่มนี้นอกจากจะเป็นเพราะเหตุผลที่กล่าวแล้ว ยังมีจุดประสงค์อีกบางอย่างช่วยสนับสนุนด้วยคือ การต่ออายุภาพเก่า ซึ่งอาจจะกำลังเสื่อมสภาพหรือชำรุดเสียหาย หากได้นำมาตีพิมพ์ไว้ก็จะเป็นประโยชน์แก่คนรุ่นหลังอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าได้พยายามลงรูปให้เต็มเหมือนตัวรูปเก่า คือให้เห็นขอบเขตของรูปเดิม กับได้พยายามบอกที่มาแหล่งภาพของแต่ละภาพ เพื่อสะดวกแก่การค้นคว้าภายหลัง และเป็นการให้เกียรติแก่เจ้าของภาพด้วย การทำเช่นนี้แม้จะเป็นเรื่องจุกจิก ยุ่งยาก เสียเวลาเมื่อกำลังรวบรวม แต่ก็จำเป็นต้องทำ”

(เอนก นาวิกมูล เรื่องเดิม 2547ก: 7)

จึงกล่าวได้ว่าแนวคิดเบื้องหลังการนำเสนองานของเอนกประการหนึ่งคือ เสนอสิ่งที่ตนเองสนใจในอดีต ดังเช่นเรื่องของหนังสือแบบเรียนและภาพถ่าย ซึ่งสิ่งที่เอนกสนใจนั้น เอนกได้ต่อยอดความรู้ให้ให้แก่ผู้อ่านดังจะได้กล่าวถึงในประเด็นต่อไปด้วย

2. “นำเสนอข้อมูลใหม่ และ ตรวจสอบแก้ไขข้อมูลเก่า”

จากการศึกษางานเขียนของเอนกเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านในทุกด้านล้วนเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องกับเรื่องในประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมของชาติที่เอนกต้องการจะนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้อง เริ่มต้นจากการตั้งข้อสงสัยและตั้งคำถาม หลังจากนั้นก็จะตรวจสอบข้อมูลด้วยการอ่าน การฟัง การอ่าน นั้น จะต้องอ่านอย่างวิเคราะห์ ส่วนการฟัง เอนกจะสอบถามจากชาวบ้านหรือผู้เฒ่าผู้แก่ ซึ่งถือเป็นประวัติศาสตร์จากการบอกเล่าของผู้ที่อยู่เคยอยู่ในเหตุการณ์ทั้งสิ้น และเมื่อได้ลงมือเขียนข้อมูลแล้ว เอนกจะมีระบบการอ้างอิงที่ดี เพื่อผู้อ่านจะได้สืบค้นข้อมูลต่อได้ ดังที่เอนกเคยกล่าวไว้ว่า **“นำเสนอข้อมูลใหม่ ตรวจสอบแก้ไขข้อมูลเก่า”** ดังความตอนหนึ่งว่า

“...เวลาเราไปไหนเราก็จะถาม ว่าเคยเห็นหนังสือเล่มนี้ หนังสือเล่มไหน มาจากไหน สืบทอดอย่างไร ความรู้มันก็จะเกิดแตกออกไปมากมาย จนกระทั่งเรารู้ว่ามีหนังสืออีสาน เพราะเพื่อนอยู่บุรีรัมย์เขาบอกว่าหนังสือเขาเคยดู เรียกว่า หนังสือบักคือหรือหนังสือประ โมทัย เพราะฉะนั้นความรู้พวกนี้ ต้องมาจากการที่เราอยากรู้ แล้วก็ต้องสังเกต และรู้ด้วยว่าเคยมีคนเขียนเรื่องแบบนี้ ซึ่งนั่นก็ต้องมาจากการอ่าน แล้วที่เขาเขียนไว้ อาจจะไม่เหมือนกับที่เราได้มาฟังใหม่ มันก็จะเกิดข้อมูล ถึงได้บอกว่า **“นำเสนอข้อมูลใหม่ ตรวจสอบแก้ไขข้อมูลเก่า”** ก็มาจากเรื่องแบบนี้ สิ่งที่เขาเขียนแล้วไม่อ้างอิง เราก็จะบอกว่ารู้จักไหน มาชำระหมด อย่างหนังสือ “แรกมีในสยาม” ต้องบอกว่าสิ่งทีพูดยกกันมา พูดย่อยๆ นี้ มาจากหนังสือเล่มนี้ หน้าตา หน้าปกหนังสือเป็นอย่างนี้ มีในห้องสมุดไหนบ้าง เพราะบางที่เป็นหนังสือหายาก เราถึงได้บอกหมด โดยเฉพาะบอกหน้าบอกรายละเอียดแบบนี้” (เอนก นาวิกมูล 2552: สัมภาษณ์)

การฟังของเอนก คือการออกไปเก็บข้อมูลภาคสนามจากการสอบถามชาวบ้านหรือศิลปินพื้นบ้านและนำเก็บข้อมูลที่ได้มาประมวล ซึ่งเป็นเรื่องเอนกต้องใช้ความพยายามอุตสาหะอย่างมาก ดังความตอนหนึ่งในคำนำ เรื่อง “เพลงนอกศตวรรษ” ว่า

“ผมไม่ใช่นักคติชนวิทยาโดยตรงแต่อย่างใด ผมเป็นเพียงคนที่สนใจเพลงพื้นเมืองสมัครเล่นเท่านั้น แต่เป็นการสมัครเล่นที่ต้องทุ่มเทอย่างจริงจังไปในที่สุด เพราะเมื่อเห็นการสูญเสียดื้อต่อเพลงแม่เพลงที่ผมรู้จัก เห็นความสูญเสียของศิลปวัฒนธรรมแขนงหนึ่งของชาติ ผมคิดว่าผมมีความรัก ความเสียสละประสมกัน และผลักดันให้ผมต้องออกไปพบปะกับเขาทั้งหลายเพื่อนำข้อมูลที่อาจพลิกกลับมาบันทึก แม้จะเพียงเล็กน้อยเท่าที่เห็นก็ตาม

จากการออกสัมภาษณ์ ผมพบว่าชาวบ้านรู้สึกดีใจและแปลกใจที่เพลงของเขาหรือการขับร้องของเขาได้รับการถามถึง เขาจะเล่าถึงเรื่องราวหลังอย่างกระตือรือร้นเพราะเพลงเหล่านั้นถูกทอดทิ้งไปโดยความจำเป็นทางสังคม เขายินดีที่จะให้คำตอบอย่างจริงจัง สิ่งเหล่านี้ช่วยทำให้

เรื่องของเพลงพื้นเมืองกระจ่างชัดขึ้นมาก การไปหาใครกระทำโดยการถามต่อๆ กันว่ามีใครที่ไหน ที่ควรไปหาอีกบ้าง ซึ่งช่วยให้ผมรู้ที่อยู่ของเขาและจะช่วยให้การเปรียบเทียบสอบถามเพลงระหว่าง คนต่อคน และเพลงระหว่างท้องถิ่นต่อท้องถิ่นรัดกุมยิ่งขึ้น” (เอนก นาวิกมูล เรื่องเดิม 2550 พิมพ์ครั้งที่ 4: 26)

หากเรื่องที่เขียนเอนกไม่สามารถชำระในส่วนใดได้ เอนกจะเขียนบอกเล่าในแนวเปิด เพื่อขอให้ผู้อ่านช่วยกันค้นคว้าต่อไป เพื่อให้ข้อมูลนั้นได้รับการเติมความรู้ต่อไป เอนกได้ ยกตัวอย่างขณะที่ชำระเกี่ยวกับรูปเก่าว่า

“ตอบไม่ได้ก็บอกมาเลย ถ้าเรายังตอบไม่ได้ ตอบได้เพียงบางส่วน เราก็บอกไปเลยว่า อีกส่วนหนึ่งยังตอบไม่ได้ แล้วต้องบอกต่อ ไม่ใช่เฉยนะ คือคนอ่านเขาจะได้อ่านไปเลยว่า รูปนี้ชำระ ได้แค่นี้ แต่อีกส่วนหนึ่งยังชำระไม่ได้ คนอื่นเขาจะได้อ่านว่ามันยังไม่รู้จริง ก็จะมีคนมาเติมความรู้ต่อ เช่น ผมอ่านเรื่องรถไฟ รูปถ่ายในหนังสือประชุมภาพเมืองไทย รถไฟกำลังวิ่งริมแม่น้ำสายหนึ่งหรือ คลองอะไรก็ไม่รู้ โบสถ์หันหน้ามาอย่างนี้ หน้าตาอย่างนี้ แต่อ่านไม่ออกว่าแถวบางซื่อชั้น รถไฟสาย บางบัวทองหรือเปล่า หรือว่าจะเป็นอย่างกอกน้อย ยังไม่แน่ใจ พอพิมพ์ไปแล้ว ก็มีคนที่สนใจเรื่อง รถไฟเขารู้ เขาก็ส่งข้อความมาบอกว่า อันนี้ควรเป็นบางกอกน้อย เพราะเห็นอันนี้ เห็นอันนี้ คือไม่ ทำเฉยๆ ถ้าไม่รู้ ต้องบอกว่าไม่ทราบรายละเอียด ต้องค้นไว้ให้หมด ไม่ได้ปิดบังใคร แล้วก็ที่ตอบ ไม่ได้ก็อีกเยอะแยะ” (เอนก นาวิกมูล 2553 ก: สัมภาษณ์)

หรือในบางครั้งการสืบค้นเรื่องเก่าจากเอกสารชั้นต้นก็พบปัญหาในหลายด้านเช่นกัน เรื่องนี้เอนกจะใช้วิธีแจ้งให้ผู้อ่านทราบว่าปัญหาที่พบคืออะไร ดังความตอนหนึ่งจากบทความ “ร้านถ่ายรูปหลังสมัย ร.5”

“...พบปัญหาแล้วว่าประวัติการถ่ายรูปหลังสมัยรัชกาลที่ 5 ยังบกพร่องอยู่มาก คือเวลา อ่านพบชื่อร้านหรือได้รูปถ่ายมา ไม่สามารถจะอธิบายอะไรต่อได้มากนัก เช่น ไม่รู้ว่าร้านนั้นอยู่ที่ ไหน ถ่ายรูปในช่วง พ.ศ. ไหน จึงเห็นว่าควรประมวลความรู้ไว้สักชั้นหนึ่ง เป็นทำนองบันทึกช่วยจำ สั้นๆ เพื่อทั้งตัวเองและผู้อื่นจะได้ใช้เป็นแนวในการศึกษารูปถ่ายหลังสมัย ร.5 ต่อไป แต่ขอย้ำ อีกครั้งว่านี่เป็นการทำอย่างสังเขปเหมือนตั้งนั่งร้าน และข้อมูลที่น่ามาเสนอก็เป็นเพียงเสี้ยวหนึ่งของจักรวาลแห่งความรู้เท่านั้น” (เอนก นาวิกมูล 2547จ: 26 – 27)

เอนกมองว่างานค้นคว้ายังจะต้องดำเนินต่อไปเรื่อยๆ トラบไตที่เรื่องราวที่น่าเสนอยัง ไม่สมบูรณ์ ดังความตอนหนึ่งจากบทความเรื่อง “ยุคเริ่มเฟื่องฟูสมัยรัชกาลที่ 5”

“ในส่วนของการค้นคว้า งานค้นคว้ามักได้ถูกขีดเส้นจำกัดไว้ว่าจะต้องค้นหาข้อมูลไป อีกนานเท่าใด トラบไตที่เรายังค้นหารูปถ่ายสำคัญๆ ไม่พบ ยังหาอุปกรณ์การถ่ายรูปในสมัยแรกได้ แส่นจะน้อย และยังหาหลักฐานที่น่าสนใจอีกหลายเรื่องมาเติมเรื่องราวการถ่ายรูปสมัยแรกของไทย

ไม่ได้มากเพียงพอ นั่นก็เท่ากับเราต้องพยายามทำงานกันเรื่อยไป” (เอนก นาวิกมูล 2533: 156)

สรุปได้ว่าการ “นำเสนอข้อมูลใหม่ ตรวจสอบแก้ไขข้อมูลเก่า” ของเอนก จะประกอบไปด้วยการอ่าน การฟัง การอ้างอิง และเมื่อไม่รู้ จะต้องเขียนบอกผู้อ่านว่ายังไม่สามารถชำระในประเด็นใด หรือเมื่อพบปัญหาในการค้นคว้า เอนกก็จะแจ้งให้ผู้อ่านทราบถึงปัญหานั้นๆ ด้วย ทั้งนี้ทั้งนั้นเอนกมองว่าการค้นคว้าจะยังไม่สิ้นสุดหากเรื่องราวที่นำเสนอยังไม่ได้รับการเติมเต็มข้อมูลที่สมบูรณ์เพื่อถ่ายทอดสู่ผู้อ่าน

3. ชีให้เห็นคุณค่าของของเก่า เพื่อนำสู่การอนุรักษ์

จากประวัติของเอนกจะเห็นว่าเอนกให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์สังคมและศิลปวัฒนธรรมของชาติมาตั้งแต่สมัยเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น เพราะเมื่อได้อ่านหนังสือของอาจารย์ น. ณ ปากน้ำ เห็นว่าอารามถูกทำลายแล้วเกิดความรู้สึกเสียดาย เมื่อเริ่มเรียนมหาวิทยาลัย เอนกค้นพบว่าสิ่งสำคัญของชาติที่ถูกละเลยอีกอย่างหนึ่งคือ เพลงพื้นบ้านและศิลปพื้นบ้านสาขาต่างๆ หากไม่มีการอนุรักษ์และเก็บข้อมูล ต่อไปลูกหลานจะไม่รู้จักและสูญหายจากสังคมไทยโดยปราศจากการบันทึก เอนกจึงได้เริ่มลงพื้นที่เก็บข้อมูลเรื่องของเพลงพื้นบ้านและศิลปพื้นบ้านมาตั้งแต่เรียนมหาวิทยาลัย ปี 1 ดังความตอนหนึ่งว่า

“ตอนมศ. 1 - 3 ได้อ่านหนังสือของอาจารย์ น. ณ ปากน้ำ ซึ่งเขียนถึงเรื่องการไปสำรวจวัด แล้วได้เห็นถึงการทำลายโบสถ์ วิหาร เจดีย์ จิตรกรรมฝาผนัง ก็รู้สึกเสียดาย พอมาเรียนรัฐศาสตร์ จุฬา 2515 เวลาว่างก็ไปสำรวจวัดต่างๆ ขณะเดียวกัน เราก็เป็นห่วงเรื่องอื่นที่ถูกละเลยด้วย นั่นคือ เรื่องการละเล่นพื้นบ้าน การร้องเพลงน้อย เพลงเรือ ลำตัด อะไรต่างๆ พวกนี้พออยากจะรู้ว่าเขาร้องอย่างไร มันหาฟังไม่ได้ แผ่นเสียง เทป นี่หายากมาก แม้แต่การเล่น บางครั้งบางคราวที่สังคีตศาลา ก็ไม่รู้จะไปขอฟังที่ไหน ถ้าหากเขาเล่นไปตั้งแต่ 2497 เรื่อยมา ถามว่ากรมศิลปากร บันทึกหรือเปล่า บันทึก แต่ไม่ได้เอามาต่ออายุหรือเอามาเผยแพร่ เพราะฉะนั้นคนรุ่นเรานี้อยากจะฟังเพลงน้อยสักม้วนสองม้วน ลำบากมาก ไม่มีเลย นี่ก็เป็น 2 ปัญหาพร้อมกัน” (เอนก นาวิกมูล 2552: สัมภาษณ์)

เอนกได้ตีพิมพ์ผลงานเล่มแรก คือ “เพลงยังไม่สิ้นเสียง” (พ.ศ. 2518) และมีผลงานเขียนสารคดีและตีพิมพ์ผลงานเขียนในหนังสือต่อเนื่องจนปัจจุบัน รวม 150 เล่ม ผลงานเล่มหนึ่งที่เป็นผลงานด้านเพลงพื้นบ้านที่ถือเป็นหนังสืออ้างอิงพื้นฐานสำหรับนักเรียนนักศึกษา รวมถึงผู้สนใจด้านเพลงพื้นเมืองอย่างต่อเนื่องคือหนังสือ “เพลงนอกศตวรรษ” ที่ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อปี พ.ศ. 2521 โดยเพลงพื้นเมืองที่เขียนถึงเป็นเพลงของภาคกลาง เพราะที่ผ่านมามองว่าหนังสือ

ด้านเพลงพื้นเมืองนั้นมีจำกัดเพียง 3 เล่ม และไม่มีการค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติมเลย ซึ่งการหยุดนิ่งนี้ เอนกมองว่าเป็นภัยต่อเพลงพื้นเมืองมาก ดังความตอนหนึ่งที่ได้เขียนไว้ในคำนำพิมพ์ครั้งที่ 1 หนังสือเพลงนอกศตวรรษ พิมพ์ครั้งที่ 4 ว่า

“การหยุดนิ่งอยู่กับที่เช่นนี้เป็นภัยต่องานศึกษาด้านศิลปวัฒนธรรมหรือพูดอย่างแคบคือ เป็นภัยต่อเพลงพื้นเมืองเองมาก เพราะในระหว่างที่ไม่มีการหาข้อมูลมาเพิ่มเติมเป็นเวลานานนับสิบๆ ปีนั้น พ่อเพลงแม่เพลงและผู้ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้เช่นชาวบ้านหรือผู้รู้ต่างๆ ได้ล้มหายตายจากไปพร้อมๆ กับนำเรื่องราวที่น่าสนใจไปด้วยมากมาย ในที่สุดข้อสังเกตจากช่วงปัจจุบันคือ เพลงพื้นเมืองที่ไม่ค่อยมีใครรู้จัก และคนรุ่นใหม่เกือบร้อยทั้งร้อยไม่รู้ว่าเพลงรุ่นเก่าของเขามีอะไร และน่าสนใจอย่างไรบ้าง

...ถ้ายังปล่อยให้บทเพลงต่างๆ ตายไปเรื่อยๆ โดยเราไม่ได้จดบันทึกหรือถ่ายเสียงเก็บไว้ เราก็ต้องเสียดายกันต่อไป และเราจะไม่อาจหาอดีตที่มีค่าเหล่านี้กลับมาได้อีก เพราะความตายไม่เคยคืนชีวิตให้ใคร

ไม่มีอะไรดีไปกว่าการเร่งรีบกระทำเสียตั้งแต่วันนี้ จากปัญหาที่ว่าเราขาดการเพิ่มเติมข้อมูล ซึ่งเป็นปัญหาทางวิชาการ และเราขาดผู้สืบทอดเพลงแบบเก่า ขาดคนรุ่นใหม่ที่จะเชื่อมต่ออดีตกับปัจจุบัน จุดมุ่งหมายที่ต้องทำให้บรรลุถึงคือการสืบค้นข้อมูลใหม่มาเพิ่มเติมให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้ แล้วจึงนำมาเผยแพร่ถ่ายทอดต่อคนรุ่นปัจจุบันนั่นเอง”

(เอนก นาวิกมูล เรื่องเดิม 2550: 24)

การเก็บบันทึกประวัติพ่อเพลง แม่เพลง และศิลปินแขนงต่างๆ ตลอดจนบันทึกเสียงเพลงพื้นบ้าน นอกจากจะเป็นประโยชน์ต่อตัวศิลปินเองแล้ว ยังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการการศึกษาของไทย และจากจุดเริ่มต้นนี้ เอนกยังสามารถนำความรู้ที่ได้รับมาถ่ายทอดเป็นงานเขียนสารคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์และศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ อีกมากมายด้วย

นอกจากการเก็บบันทึกเรื่องพ่อเพลงแม่เพลงแล้ว เอนกยังให้ความสำคัญกับหนังสือแบบเรียน และต้องการชี้ให้เห็นว่าหนังสือแบบเรียนในอดีตมีคุณค่า ทั้งจากเรื่องราวที่ปลูกฝังให้เด็กมีคุณธรรม เช่น เรื่องของความเมตตากรุณาและความรักชาติ รวมถึงภาพประกอบในแบบเรียนที่สวยงาม สมควรให้เด็กทุกคนได้ศึกษาเช่นกัน

“ครูณศีกษา มินิทาน มีกลอน สอนใจต่างๆ เยอะแยะ ชอบมาก ก อากา ก อิกี้ ของนายฉันท ขำวิไล กับหลวงครูณศีกษาจิวิฑูร หรือ นายชด เมนะ โทธิ นี้ก็ชอบ ป้าปะปู่ก็อู้ เป็นสั้นๆ เล็กๆ เบาๆ อันนี้ส่งผลให้เราชอบอ่านมาก แล้วเขาไปเขียนเป็นเรื่อง เช่น เรื่องเสื่อตัวนั้น ที่เขียนลงชัยพฤกษ์ตั้งแต่ปี 2511 ตอน ป.7 ก็ได้รับอิทธิพลจากพวกนี้ ผมอ่านละครแห่งชาติ อ่านทอมซอร์เยอร์ พวกนี้มีส่วน อ่านไม่แดงอะไรพวกนี้ มันได้โอกาส กรณีแบบเรียนลูกสัตว์ต่างๆ อ่านแล้วเรา

ซาบซึ่งประทับใจเราจึงให้เราอ่านนกนางเขนอย่างนี้ เด็กรุ่นนั้น อ่านแล้วร้องไห้ สิ่งเหล่านี้เป็น
สิ่งละเอียดอ่อน

...ถ้าเด็กรุ่นปัจจุบัน ได้อ่านหนังสือดีๆ แบบนี้ เขาจะมีความเมตตากรุณาต่อสัตว์
ต่ออะไรต่างๆ มากกว่าที่เป็นอยู่ ที่นี้ของเราปัจจุบันมาเน้นเรื่องอื่นซะมาก วิชาอะไรต่างๆ มากขึ้น
แต่ขาดการอ่านหนังสือที่ละเอียดละไม ให้ความรู้สึก ทั้งเรื่องความเมตตากรุณา ความรักชาติ
อันนี้สำคัญมากเลย ไม่ได้ปลูกฝังกันแล้ว รักชาติแต่ปากหมดแล้วเดี๋ยวนี้ รักชาติแค่ว่าร้องเพลงปลูก
ใจเท่านั้นเอง แต่ในเบื้องลึกเราลืมหมดแล้ว ที่นี้คนรุ่นก่อน เรื่องก็ดี รูปก็ดี โขคดีมากที่มีนักวาดคือ
มากในสมัยก่อน ยุค 2470-2490 ภาพดีทั้งนั้นเลย เพราะฉะนั้นมันก็ประทับใจฝังใจมาตั้งแต่เด็ก”
(เอนก นาวิกมูล 2552: สัมภาษณ์)

อีกความสนใจหนึ่งที่แสดงให้เห็นถึงความเป็นนักอนุรักษ์ของเก่าของเอนก คือ
การลงมืออย่างเป็นรูปธรรมให้เห็นว่าของเก่ามีคุณค่าควรแก่การเก็บรักษา นั่นคือ การสร้าง
“บ้านพิพิธภัณฑ” เพื่อเก็บและแสดงข้าวของเครื่องใช้เก่าๆ ในชีวิตประจำวันของคนไทยในยุค
40 - 100 ปีที่ผ่านมา ด้วยแนวคิดที่ว่า “เก็บวันนี้ พรุ่งนี้ก็เก่า” โดยเอนกพยายามบอกว่าข้าวของ
เครื่องใช้รอบตัวที่เห็นในวันนี้สมควรจะได้รับการเก็บรักษา เพราะวันพรุ่งนี้ สิ่งของเหล่านี้จะ
กลายเป็นอดีตที่ควรค่าแก่การศึกษาต่อไป

“เราเป็นจุดบอกว่าสิ่งเหล่านี้ มันน่าสนใจ ควรจะเกิดพิพิธภัณฑที่เก็บของชาวบ้าน
ชาวเมือง เก็บของให้ครบทุกยุคทุกสมัย ไม่ใช่เก็บเฉพาะยุครัตนโกสินทร์ตอนต้น แต่ยุครัชกาลที่ 7
รัชกาลที่ 8 กลับไม่มีให้ดู มันก็เป็นอย่างนี้ละครบหลักๆ คือควรจะเก็บทุกยุค ไม่ใช่เก็บเฉพาะ
บ้านเชียงหรือเก็บเฉพาะอยุธยา...

...แม้แต่เรื่องจับพายพายเรือ ยังไม่มีใครสนใจเลยนะ คารมาถึงได้พายเรือวนอยู่ในอ่าง
เกือบร้อยทั้งร้อย ขับรถเป็น แต่พายเรือไม่เป็น หนังสือเกี่ยวกับเรือ ก็ไม่เคยบอกเลยว่าจะจับพาย
อย่างไร ไม่ตั้งข้อสังเกต เกิดข้อผิดพลาดอย่างไร เกิดข้อผิดพลาดคือ ยกตัวอย่าง พอไปปั่นทหาร
พายเรือที่ฐานอนุสาวรีย์พระนเรศวรที่อยุธยา เวลาไปภูเขาทอง ฝึพายจับพายผิดหมด คว่ามือหงาย
มือ มันต้องคว่ำ 2 มือ เขียนไปแล้วในหนังสือ ลงรูปให้เห็นหมดแล้ว ว่าร้อยทั้งร้อยคนยุคเก่า
คว่ำ 2 มือทั้งนั้น ไปดูฝึพายชลมารค เห็นชัดแจ้ว เรื่องเล็กเรื่องน้อย คนไทยไม่สนใจ เรื่องใหญ่ก็
“ไม่ได้สนใจ” (เอนก นาวิกมูล 2552: สัมภาษณ์)

สิ่งเหล่านี้นอกจากแสดงให้เห็นถึงความเป็นคนช่างสังเกตและเป็นนักอนุรักษ์ของเขา
แล้ว ยังทำให้ผู้อ่านได้ตระหนักว่าของเก่ามีคุณค่า และบทเรียนจากชีวิตของ เอนก นาวิกมูล จะเป็น
ตัวอย่างให้คนรุ่นหลังๆ รู้จักการสังเกตสิ่งที่อยู่รอบตัวในสังคมและรู้จักอนุรักษ์ไม่ให้สูญหายไปกับ
กาลเวลา

บทที่ 6

สรุปการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

1. สรุปการวิจัย

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อศึกษาวิเคราะห์ชีวิตชาวบ้านไทยจากงานเขียนของเอนก นาวิกมูล โดยผู้วิจัยได้คัดเลือกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตชาวบ้านมาทั้งสิ้นจำนวน 34 บทความ และหนังสือจำนวน 8 เล่ม โดยใช้เกณฑ์ในการคัดเลือกจากบทความที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านใน 5 ประเด็น คือ การแต่งกาย การศึกษา การประกอบอาชีพ ความเชื่อและพิธีกรรม และการพักผ่อนหย่อนใจ สำหรับการวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยมีความมุ่งหมายในการศึกษาวิเคราะห์งานเขียนสารคดีของเอนก นาวิกมูล ใน 2 ด้านคือ

1.1 วิเคราะห์ชีวิตชาวบ้านที่ปรากฏในงานเขียนของเอนก นาวิกมูล

จากการศึกษาวิเคราะห์เนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านในงานเขียนของเอนก นาวิกมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2518 - 2553 พบว่ามีเนื้อหาเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านในงานเขียนของเอนก นาวิกมูล ใน 5 ประเด็น คือ การแต่งกาย การศึกษา การประกอบอาชีพ ความเชื่อและพิธีกรรม และการพักผ่อนหย่อนใจ ดังนี้

1.1.1 ด้านการแต่งกาย หนังสือที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ “การแต่งกายสมัยรัตนโกสินทร์” และบทความเรื่อง “การแต่งกายของไทยสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน” สรุปเนื้อความได้ว่า

1) สมัยรัชกาลที่ 4 ทรงออกประกาศให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า
2) สมัยรัชกาลที่ 5 มีการเปลี่ยนแปลงเครื่องแต่งกายในราชสำนักโดยประยุกต์จากวัฒนธรรมตะวันตกให้เหมาะสมกับสภาพสังคมไทย เช่น โปรดให้ข้าราชการชายสวมเสื้อราชปะแตน นุ่งผ้าม่วงโจงกระเบน ส่วนผู้หญิงไว้ผมยาว ห่มสไบ นุ่งโจงกระเบน แต่การแต่งกายของราชสำนักยังไม่แพร่หลายถึงชาวบ้าน ชาวบ้านยังคงไว้ผมเปีย คาดผ้าแถบ นุ่งโจงกระเบน

3) สมัยรัชกาลที่ 6-7 ข้าราชการสวมเสื้อราชปะแตน นุ่งผ้าม่วง ชาวบ้านในเมืองเริ่มได้รับอิทธิพลด้านการแต่งกายจากราชสำนักและตะวันตก โดยเฉพาะเรื่องของทรงผม ผู้หญิงไว้ผมบ๊อบ ผมคัต สวมเสื้อหลวมๆ แขนสั้นบ้างยาวบ้าง (เฉพาะสมัยรัชกาลที่ 6 สมัยรัชกาลที่

7 จะนิยมเสื้อไม่มีแขน) นุ่งผ้าชิ้น ชายนุ่งกางเกงแพรหรือผ้าม่วงผ้าพื้น แต่ยังไม่แพรหลายถึงชาวบ้านในชนบท

4) สมัยรัชกาลที่ 8 ตรงกับจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ต้องการจะเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยและมีความเป็นระเบียบ จึงได้นำนโยบายรัฐนิยมจำนวน 12 ฉบับและประกาศต่างๆ ที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงขนบธรรมเนียมต่างๆ มาใช้กับชาวบ้าน รัฐนิยมฉบับที่ 10 ว่าด้วยเรื่องการแต่งกาย มีการขอร้องแกมบังคับประชาชนให้ถือปฏิบัติ เช่น การสวมหมวก สวมเสื้อและนุ่งผ้าถุงหรือกระโปรง แทนการคาดผ้าแถบ นุ่งโจงกระเบน เลิกเกี้ยวหมาก ข้าราชการสวมเครื่องแบบ ข้าราชการพลเรือนแทนการนุ่งผ้าม่วง นับเป็นช่วงเวลาที่บ้านในชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงการแต่งกายอย่างแท้จริง

5) สมัยรัชกาลปัจจุบัน แบ่งเป็น 2 ช่วงคือ

ก. ก่อน พ.ศ. 2500 หญิงชาวเมืองนิยมนุ่งกระโปรงนิวลูก และ

ข. หลังพ.ศ. 2500

- พ.ศ. 2503 สมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ มีพระราชดำริให้คิดชุดประจำชาติของฝ่ายสตรีขึ้น 8 แบบ เรียกว่า “ชุดไทยพระราชนิยม”

- พ.ศ. 2511 หญิงนิยมกระโปรงสั้นเหนือเข่าที่เรียกว่า มินิสเกิร์ตและไมโครสเกิร์ต ต่อมามีกระโปรงยาวครึ่งน่อง เรียกว่า กระโปรงมิดี และชนิดที่ยาวกรอมเท้า เรียกว่ากระโปรงแม็กซี่ แต่นิยมในเวลาเพียง 5-6 ปี เท่านั้น

- พ.ศ. 2516 ข้าราชการชายได้รับพระราชทานแบบเสื้อที่เรียกว่า “เสื้อพระราชทาน” จากสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ โดยมีแบบอย่างจากเสื้อของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

จากเนื้อความดังกล่าวสรุปความคิดรวบยอดเรื่องการแต่งกายได้ ดังนี้

1. การรับวัฒนธรรมตะวันตก

1.1 เพื่อต้องการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ไม่ตกเป็นอาณานิคมของชาติตะวันตก

จากการที่สยามถูกลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกรุกรานทั้งทางตรงและทางอ้อม สยามจึงต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงประเทศในทุกด้าน เพื่อให้ประเทศตะวันตกเหล่านั้นไม่สามารถใช้เป็นข้ออ้างในการยึดครองสยาม การแต่งกายเป็นเรื่องหนึ่งที่พระมหากษัตริย์ไทยตั้งแต่สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 4 ให้ความสำคัญ เริ่มจากโปรดให้ข้าราชการสวมเสื้อเข้าเฝ้า หรือราชทูตไทยไว้ผมยาวแบบฝรั่งเมื่อเดินทางไปต่างประเทศ ต่อมาสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 เป็นยุคแห่งการเปลี่ยนแปลงการแต่งกายของ

คนไทยอย่างแท้จริง โดยรับแบบอย่างจากตะวันตกแต่ปรับให้เข้ากับสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย เช่น การคิดแบบเสื้อราชปะแตนของรัชกาลที่ 5 แสดงให้เห็นถึงการเลือกรับอย่างรู้เท่าทันของพระมหากษัตริย์ไทยสมัยนั้น เพื่อให้ตะวันตกเห็นว่าเมืองไทยเป็นอารยะเช่นเดียวกัน

1.2 การศึกษาจากระบบโรงเรียนที่ขยายตัวและการเปิดรับวัฒนธรรมต่างชาติผ่านสื่อต่างๆ

สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เมื่อการศึกษาขั้นพื้นฐานผ่านระบบโรงเรียนเข้าถึงสามัญชนทั่วไป รวมถึงสื่อต่างชาติเช่นภาพยนตร์เผยแพร่สู่ชาวบ้านในเมือง ทำให้เกิดการแต่งกายเลียนแบบตะวันตกอย่างมาก เช่น ผู้หญิงเริ่มตัดผมตามแบบอย่างฝรั่ง ทั้งผมบ๊อบผมซิงเกิ้ล ผมคัต แทนการไว้ผมเปียหรือผมทรงดอกกระพุ่ม นิยมสวมเสื้อหลวมๆ แขนสั้นข้างยาวบ้างและนุ่งซิ่น ส่วนสมัยรัชกาลที่ 7 หญิงนิยมสวมเสื้อ ไม่มีแขน การสวมเสื้อแบบตะวันตกและนุ่งซิ่นแบบไทย แสดงให้เห็นถึงการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมไทยและตะวันตก ส่วนชาวบ้านชายนุ่งกางเกงแพรหรือผ้าม่วง ผ้าพันตามกำลังของแต่ละคน

1.3 นโยบายชาตินิยมและการทำประเทศให้ทันสมัยและมีระเบียบ

สมัยรัชกาลที่ 8 ในยุคของรัฐบาลจอมพล ป.พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรีต้องการจะเปลี่ยนแปลงประเทศให้ทันสมัยและมีระเบียบ จึงได้นำนโยบายรัฐนิยมว่าด้วยเรื่องการแต่งกายมาใช้กับคนไทย เช่น การสวมหมวก สวมเสื้อและนุ่งผ้าถุงหรือกระโปรง แทนการคาดผ้าแถบ นุ่งโจงกระเบน เลิกเดี๋ยวมามาก จะเห็นว่าเมื่อผ่านพ้นสมัยของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ชาวบ้านจะเลือกรับเฉพาะวัฒนธรรมที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพวิถีชีวิตของตน วัฒนธรรมการแต่งกายบางอย่างกลายเป็นความเคยชินและปฏิบัติสืบมาถึงปัจจุบัน แต่วัฒนธรรมบางอย่างเช่นการสวมหมวกแบบฝรั่งซึ่งไม่เข้ากับวิถีชีวิตก็ละทิ้งไป

1.4 วัฒนธรรมด้านการแต่งกายแบบตะวันตกเข้าถึงชาวบ้านทั้งในเมืองและนอกเมือง

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา จะเห็นว่าวัฒนธรรมการแต่งกายแบบตะวันตกได้เผยแพร่อย่างกว้างขวางถึงชาวบ้านทั้งในเมืองและชนบท ทั้งนี้จากการเผยแพร่ของสื่อทางภาพยนตร์ มีผลให้เกิดการลอกเลียนแบบ จนเกิดเป็นกระแสบริโภคนิยม ผู้หญิงสวมเสื้อและนุ่งกระโปรงตามสมัยนิยม เช่น บางช่วงสมัยก็นิยมนุ่งกระโปรงยาว บางช่วงสมัยก็นิยมนุ่งกระโปรงสั้น จนถึงสิ้นมาก ส่วนชายสวมเสื้อเชิ้ตและกางเกง ไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก

1.5 การหวนคืนสู่ความเป็นไทยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์

หลัง พ.ศ. 2500 เมื่อรัฐบาลไทยได้พัฒนาประเทศให้เจริญก้าวหน้าด้วยการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับต่างๆ ในขณะเดียวกันก็มีการอนุรักษ์ไว้ซึ่งเอกลักษณ์

ของไทยนำโดยสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชดำริให้คิดชุดประจำชาติของฝ่ายสตรีขึ้น เรียกว่า “ชุดไทยพระราชนิยม” ส่วนชุดประจำชาติของฝ่ายชายเกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2522 เมื่อสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถได้พระราชทานฉลองพระองค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแก่พลเอกเปรม ติณสูลานนท์ ตัวหนึ่งพร้อมกับแบบเสื้อ เรียกว่า “เสื้อพระราชทาน”

จะเห็นว่า คนไทยและชาติไทยจะยังคงธำรงรักษาไว้ซึ่งวัฒนธรรมความเป็นไทยท่ามกลางกระแสโลกาภิวัตน์ได้ หากชาวบ้านร่วมมือร่วมใจกันส่งเสริมเอกลักษณ์ไทย ดังเช่น การแต่งกายด้วยผ้าที่ทอเองในประเทศ เช่น ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ฯลฯ ภายใต้การนำของสมเด็จพระนางเจ้าฯ พระบรมราชินีนาถ

1.1.2 การศึกษา จากการวิเคราะห์หนังสือ เกะรอย ก. ไก่, แบบเรียนในดวงใจ บทความเรื่อง “แบบเรียนอาจารย์เจ๊อ”, “ผู้สร้างงาน ก ไก่ที่ถูกลืม”, “ลูกสัตว์ต่างๆ”, “ครุณศึกษา”, “นายแผล้มเล่นว่าว”, “หนูแหวนแขนอ่อน ตาอินกะตานา มาจากไหน”, “หนูหล่อ และ ได้ที่จี๊พะพะไล”, “ท่าน ฟ. ฮีแลร์”, “นายสุขเล่นว่าว” สรุปเนื้อความได้ดังนี้

1) หนังสือแบบเรียนเป็นพื้นฐานที่สำคัญสำหรับเด็ก เพราะนอกจากจะสอนให้เด็กหัดอ่านหัดเขียนแล้ว ยังช่วยปลูกฝังคุณธรรมและความรักชาติให้แก่เด็กได้ ดังนี้

ก. แบบเรียนเร็ว เรื่อง “หนูแหวนแขนอ่อน” สอนให้เด็กรู้จักมารยาทในการสนทนา

ข. แบบเรียนเร็ว เรื่อง “ตานากับตาอิน” สอนให้เด็กรู้จักการแบ่งปันและช่วยเหลือจุนเจือกัน

ค. แบบเรียนเร็ว เรื่อง “หนูหล่อ” มีข้อคิดในการสอนเด็กให้เชื่อฟังคำของผู้ใหญ่ และระมัดระวังสัตว์ที่ดุร้าย

ง. แบบเรียนครุณศึกษา เรื่อง “นายแผล้มเล่นว่าว” สอนเด็กในเรื่องของการทำการสิ่งใดให้เป็นไปอย่างระมัดระวังและรอบคอบ

จ. แบบเรียนครุณศึกษาเรื่อง “นายสุขเล่นว่าว” สอนให้เด็กมีน้ำใจ รู้จักช่วยเหลือผู้อื่น และมีกิริยาสุภาพ เคารพนับถือผู้ใหญ่หนังสือแบบเรียนเรื่อง “นกกางเขน” สอนให้เด็กมีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ และสอนให้รู้จักธรรมชาติของสัตว์

ฉ. แบบเรียนเรื่อง “ลูกสัตว์ต่างๆ” สอนให้เด็กรู้จักชีวิตสัตว์ต่างๆ และสอนให้เด็กรักและเมตตาต่อสัตว์

ช. แบบเรียนชุด “ปัญญา – เรณู” สอนให้เด็กได้เรียนรู้เรื่องต่างๆ รอบตัว และสอนให้รักชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ เคารพผู้ใหญ่ และมีน้ำใจและช่วยเหลือผู้อื่นด้วย

ข. แบบเรียนเรื่อง “นกกระเจาบช่วยกัน” สอนให้พี่น้องรักใคร่สามัคคี
 ปองคองกัน

2) แบบเรียนในปัจจุบันยังไม่ได้เน้นย้ำและปลูกฝังให้เด็กมีคุณธรรมและ
 รักชาติเพียงพอ

จากเนื้อความดังกล่าวสรุปความคิดรวบยอดเรื่องการศึกษาได้ ดังนี้

การเรียนการสอนในระบบโรงเรียนมีหนังสือแบบเรียนขั้นพื้นฐานเป็นสื่อ
 การเรียนการสอนที่สำคัญที่ช่วยในการเรียนรู้ของเด็ก เพราะนอกจากจะช่วยให้เด็กหัดอ่านหัดเขียน
 ได้แล้ว เนื้อเรื่องในหนังสือแบบเรียนยังช่วยปลูกฝังคุณธรรมให้เด็กในหลากหลายด้าน เช่น
 เรื่องของมารยาท ความเมตตากรุณา การแบ่งปันและช่วยเหลือผู้อื่น การเคารพและเชื่อฟัง
 คำสั่งสอนของผู้ใหญ่ ความสามัคคี รวมถึงการสอนให้เด็กได้เรียนรู้สิ่งต่างๆ รอบตัว สอนให้รักชาติ
 ศาสนาและพระมหากษัตริย์ และสอนให้เด็กรู้จักชีวิตสัตว์ต่างๆ โดยมีภาพประกอบที่สวยงาม
 ใจให้เด็กสนใจอยากเรียนรู้มากขึ้น ควรค่าที่เด็กในปัจจุบันจะได้อ่านเช่นกัน

1.1.3 การประกอบอาชีพ หนังสือที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ หุ่นเมืองไทย,
 หนังสือหลวงใหญ่, โฆษณาไทยสมัยแรก และบทความเรื่อง “ช่างถ่ายรูปและร้านถ่ายรูป สมัย
 รัชกาลที่ 4”, “ช่างถ่ายรูปรุ่นแรกของเมืองไทย”, “ร้านถ่ายรูปหลังสมัยรัชกาลที่ 5”, “เจ้าของสตูดิโอ
 ลอยน้ำ ช่างภาพรุ่นแรกของไทย”, “ชีวิตของพ่อเพลง แม่เพลง”, “หัวละเพ็อง” สรุปเนื้อความได้ว่า

1) ช่างถ่ายรูป

สมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มมีร้านถ่ายรูปในเมืองไทย โดยช่างถ่ายรูปรุ่นแรกที่
 สำคัญและมีผลงานถึงปัจจุบันมากที่สุดคือ หลวงอัคนินฤมิตร หรือ นายจิตร รูปที่ถ่ายแสดงถึง
 วิถีชีวิตของคนไทยในสมัยนั้น โดยเฉพาะในเรื่องการแต่งกายและสภาพความเป็นอยู่ของบ้าน
 เมืองไทยในอดีต

สมัยรัชกาลที่ 5 พ.ศ. 2447 มีการออกรูปถ่ายเป็นครั้งแรกในงานไหว้พระ
 พุทธชินราชที่วัดเบญจมบพิตร และมีร้านถ่ายรูปถึงกว่า 20 ร้าน แต่ผู้ใช้บริการยังคงเป็น
 ชนชั้นสูงและคนมีเงินเท่านั้น ยังไม่แพร่หลายถึงชาวบ้านทั่วไป

สมัยรัชกาลที่ 6-7 จากหลักฐานการโฆษณาในหนังสือพิมพ์ฉบับต่างๆ
 พบว่าร้านถ่ายรูปเพิ่มมากขึ้น

2) ศิลปินพื้นบ้าน หลังการเปิดประเทศใน พ.ศ. 2398 เกิดการแสดงมหรสพ
 อาชีพหรือศิลปินพื้นบ้านขึ้น อาทิ พ่อเพลงแม่เพลง นักเชิดหุ่นกระบอก นายหนังตะลุง

ก. พ่อเพลงแม่เพลง พ่อเพลงแม่เพลงอาชีพจะเดินสายรับเล่นไปตามงาน
 ต่างๆ โดยพ่อเพลงแม่เพลงที่ดีต้องมีปฏิภาณและความสามารถเฉพาะตัวซึ่งก็ต้องมีครูเพื่อหัดเพลง

เพลงที่ภาคกลางนิยมเล่น ได้แก่ เพลงฉ่อย (เพลงไอ้เป้) เพลงทรงเครื่อง เพลงระบำ เพลงอีแซว เพลงเรือ เพลงเกี่ยวข้าว เพลงปรบไก่ ฯลฯ ปัจจุบันความนิยมเพลงพื้นเมืองจืดจางลงเพราะปัจจัยหลายอย่าง เช่น การเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยและการปรับตัวของศิลปิน การขาดผู้สืบทอด การขาดเวที ขาดผู้ชม ฯลฯ เหล่านี้ล้วนมีผลให้ชีวิตพ่อเพลงแม่เพลงต้องสูญหายไปในที่สุด

ข. นักเชิดหุ่นกระบอก นักเชิดหุ่นกระบอกที่ดีต้องมีจิตวิญญาณและใจรักในการเชิดหุ่นอย่างแท้จริง โดยผู้เชิดจะต้องเชิดหุ่นจนมีท่ารำที่งดงามอ่อนช้อยดุจมีชีวิตผสมกับบทเจรจาและบทร้องที่ไพเราะ การแสดงหุ่นกระบอกเคยเป็นที่นิยมของชาวบ้านมาก เรื่องที่นิยมเล่น ได้แก่ พระอภัยมณี ลักษณวงศ์ สังข์ทอง ชุนช้างขุนแผน เป็นต้น ผู้มีอาชีพเชิดหุ่นจะต้องออกเดินสายตามงานต่างๆ และมักเล่นตามวัด เช่น งานฉลองกุฏิ งานศพ งานฝังลูกนิมิต เป็นต้น โดยการเดินทางสมัยก่อนค่อนข้างลำบากและทุกลักทุเล เมื่อป่าขึ้น สกุดแก้ว ศิลปินเชิดหุ่นผู้ได้รับการยกย่องให้เป็นศิลปินแห่งชาติถึงแก่กรรมลง ปัจจุบันการแสดงหุ่นกระบอกยังคงได้รับการอนุรักษ์จากลูกศิษย์ เช่น อาจารย์จักรพันธ์ โปษยกฤต นิเวศ แววมณเฑาะ เป็นต้น

ค. นายหนังตะลุง หนังตะลุงมีจุดเริ่มต้นทางภาคใต้ ต่อมาแพร่หลายไปทั่วทุกภาคของประเทศไทย นายหนังตะลุงแบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ ว่ากลอนดี เสียงไพเราะ และอีกประเภทคือ เล่น บทตลกได้เก่ง ตัวตลกไอ้เท่งเป็นตัวหนังตะลุงที่สร้างความสนุกสนานและเสียงหัวเราะให้คนดูมาโดยตลอด ภาษาพูดของตัวตลกมักจะใช้ภาษาท้องถิ่นพื้นเมือง ในขณะที่ตัวเจ้านายหรือตัวยักษ์จะพูดภาษากลาง เรื่องที่นิยมเล่นในอดีตคือเรื่องรามเกียรติ์ ปัจจุบันการแสดงหนังตะลุงได้รับการปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยปรับมาแสดงเรื่องจักรๆ วงศ์ๆ และเรื่องที่แต่งใหม่ตามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นจริง

3) **ช่างตัดผม** ร้านตัดผมตั้งแต่สมัยอยุธยากระทั่งรัตนโกสินทร์ก่อนสมัยรัชกาลที่ 5 ยังไม่ปรากฏ มีแต่ช่างตัดผมเคลื่อนที่ทั้งช่างหญิงและช่างชายโดยใช้กรรมวิธีโบราณ หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 เสด็จกลับจากประพาสสิงคโปร์และชวา ร้านตัดผมชายก็เกิดขึ้นก่อน กระทั่งสมัยรัชกาลที่ 6 เมื่อวัฒนธรรมการใช้ชีวิตของตะวันตกเริ่มแพร่เข้ามาในสังคมไทย ร้านตัดผมของผู้หญิงจึงเริ่มมีขึ้น

4) **โฆษณา** โฆษณาเก่าสุดคือพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ “บางกอกกริคอร์เดอร์” ในสมัยรัชกาลที่ 4 สินค้าที่ลงโฆษณาในสมัยรัชกาลที่ 4-5 ส่วนใหญ่เป็นสินค้าอุปโภคและบริโภคที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เช่น โซดา น้ำมะเน็ด เครื่องพิมพ์ดีด จักรเย็บผ้า นาฬิกาพก จักรยาน เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ ของเล่นเด็ก ฯลฯ สินค้าที่ลงโฆษณาสมัยรัชกาลที่ 6 เป็นต้นมาเริ่มมีสินค้าที่คนไทยผลิตได้เองในประเทศ

เนื้อความดังกล่าวสรุปความคิดรวบยอดเรื่องการประกอบอาชีพได้ ดังนี้

1. การเปิดประเทศหลังการทำสนธิสัญญาเบาว์ริงใน พ.ศ. 2398 รวมถึงการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมในสมัยรัชกาลที่ 5 มีผลให้การประกอบอาชีพของคนไทยเริ่มมีความหลากหลายมากขึ้น โดยเฉพาะอาชีพอิสระ เช่น อาชีพถ่ายรูป อาชีพศิลปินพื้นบ้าน อาชีพช่างตัดผม ฯลฯ

2. อาชีพช่างถ่ายรูป สะท้อนให้เห็นถึง

2.1 การรับวัฒนธรรมตะวันตกของชาวบ้านในสมัยก่อนว่าเป็นการรับผ่านราชสำนักมาสู่สามัญชน ดังเช่นวิวัฒนาการด้านการถ่ายรูปที่เริ่มต้นจากราชสำนักก่อน แล้วค่อยแพร่ถึงชาวบ้านในเมืองในเวลาต่อมา

2.2 วิถีชีวิตชาวบ้าน เช่น การไว้ผม การแต่งกาย รวมทั้งสภาพบ้านเมืองสมัยก่อนสะท้อนผ่านภาพถ่ายที่ถ่ายโดยช่างภาพสมัยโบราณได้เป็นอย่างดี ดังนั้นภาพถ่ายของช่างสมัยโบราณจึงเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์อย่างหนึ่ง

3. อาชีพศิลปินพื้นบ้าน สะท้อนให้เห็นถึง

3.1 ชาวบ้านไทยว่าเป็นผู้ที่มิניสัยรักความสนุกสนาน จะเห็นได้จากความนิยมในการชมมหรสพในยามว่างของชาวบ้าน

3.2 ชาวบ้านไทยเป็นผู้มีน้ำใจ จะเห็นได้ว่าเมื่อจัดให้มีการแสดงมหรสพในที่ใด ผู้เป็นเจ้าของจะต้องจัดหาข้าวปลาอาหารไว้เลี้ยงต้อนรับผู้แสดงและแขกที่มาชมเป็นธรรมเนียม

3.3 วัดมีบทบาทสำคัญในสังคมของชาวบ้านไทยสมัยก่อนอย่างมาก เพราะนอกจากจะเป็นที่ที่ชาวบ้านมาพึ่งพิงและทำบุญร่วมกันแล้ว ยังเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านสามารถใช้เป็นที่ชุมนุมและทำกิจกรรมร่วมกันในทางสังคม ดังเช่น การแสดงของพ่อเพลงแม่เพลง การแสดงหุ่นกระบอก และการเชิดหนังตะลุง ที่นอกจากจะเล่นได้ทุกงานแล้ว ยังมักเล่นตามวัดในงานฉลองด้วย เช่น งานฉลองกุฏิ งานบวชนาค งานวัด งานศพ งานฝังลูกนิมิต เป็นต้น

3.4 ศิลปินพื้นบ้านทุกประเภทต้องปรับตัวให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคมปัจจุบันเพื่อความอยู่รอด เช่น พ่อเพลงแม่เพลงต้องปรับให้มีการร้องเพลงลูกทุ่งประกอบนักเชิดหุ่นกระบอกหรือนายหนังตะลุงต้องมีการปรับเนื้อหาให้เข้ากับยุคสมัย ลำดับขั้นตอนการแสดงให้รวดเร็วมากขึ้น รวมถึงสถานที่ที่มีความสำคัญ ต้องแสดงในสถานที่ที่สามารถแสดงได้ทั้งกลางวันและกลางคืน เช่น โรงภาพยนตร์ เป็นต้น

4. อาชีพช่างตัดผม สะท้อนให้เห็นว่า

4.1 การตัดผมของหญิงไทยถือเป็นกิจวัตรส่วนตัว ดังนั้น กิจการร้านตัดผมหญิงจึงถือกำเนิดขึ้นช้ากว่าร้านตัดผมชายที่มีมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ก่อนหน้าจะมีร้านตัดผมเป็นช่างตัดผมเคลื่อนที่ที่ไปตามบ้านเรือนโดยใช้กรรมวิธีการตัดแบบโบราณคือมีกรรไกรไทยและมีดโกน

4.2 ชาวบ้านไทยเริ่มรับวัฒนธรรมตะวันตกอย่างมากในสมัยรัชกาลที่ 6 ร้านตัดผมหญิงจึงเกิดขึ้น เห็นได้จากโฆษณาร้านตัดผมในหน้าหนังสือพิมพ์รายวันสมัยนั้น

5. โฆษณา สะท้อนให้เห็นถึง

5.1 สาธารณสุขของไทยในอดีตยังไม่ก้าวหน้า จะเห็นจากแจ้งความขหายาควินิน (ยาแก้ไข้) ในหนังสือพิมพ์บางกอกเรคอร์ดเดอร์ สมัยรัชกาลที่ 3

5.2 ชาวบ้านเริ่มใช้สินค้าอุปโภคบริโภคที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ ได้แก่ โชดา น้ำมะเน็ด (หรือน้ำมะนาว) เครื่องพิมพ์ดีด จักรเย็บผ้า นาฬิกาพก จักรยาน เครื่องแต่งตัว เครื่องประดับ ของเล่นเด็กต้อนรับเทศกาลคริสต์มาสและปีใหม่ ฯลฯ จะเห็นว่าสินค้าบางประเภทเป็นสินค้าฟุ่มเฟือย แสดงว่าคนไทยเริ่มรับวัฒนธรรมตะวันตกในการใช้สินค้าฟุ่มเฟือย

5.3 การศึกษาสมัยใหม่เริ่มเข้าสู่สังคมไทย เห็นได้จากโฆษณาโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษสำหรับเด็ก, โฆษณาขายหนังสือนิราศลอนดอน โฆษณาขายหนังสือดิคชันนารีอังกฤษ-ไทย ที่เพิ่งออก ของหมอบรัดเลย์ ฯลฯ

5.4 ชาวบ้านเริ่มรู้จักประติมากรรมจากต่างประเทศ เช่น เครื่องพิมพ์ดีด นาฬิกาพก จักรยาน ฯลฯ ประติมากรรมเหล่านี้ล้วนมีประโยชน์กับสภาพความเป็นอยู่ของไทย

5.5 ชาวบ้านรับวัฒนธรรมการจับจ่ายสินค้าในห้าง หลังจากที่มีห้างต่างๆ เข้ามาดำเนินกิจการในประเทศไทยตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา เช่น ห้างแรมเซ ห้างมาแลบยูเลียน ห้างฟอล์คแอนด์ไบเค็ต ห้างเบคแมน ฯลฯ

5.6 จากโฆษณาในสมัยรัชกาลที่ 6 - 8 จะเห็นว่าชาวบ้านในเมืองเริ่มผลิตสินค้าเพื่อการค้ามากขึ้น เช่น โฆษณาขายน้ำมันตานีสำหรับใส่ผม น้ำมันตราปลาตะเพียน น้ำมันหอมมะลิตราไก่ ยาสีฟัน น้ำมันไทยตราไก่ ฯลฯ

1.1.4 ความเชื่อและพิธีกรรม บทความที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ “หมากฝรั่งหรือจะสู่มากไทย เคี้ยวก็ได้ กลืนก็ได้”, “กว่าจะเป็นคนพื้นขาว”, “นายวรรณ บำรุงนารี”, “เกร็ดสงกรานต์”, “โรตานปีใหม่”, “จุก แกละ โกะะ เปีย”, “โกนจุก แกละที่วัดพิบูลเงิน”, “พิธีโกนจุก (อีกที)”, “เที่ยวทุ่งหน้าน้ำที่โพธิ์ทอง”, “แรกนาขวัญกับพีชมงคล”, “ไหว้พระบาทกรุงธน กรุงเทพฯ”, “ลอยกระทงราษฎร์เมื่อศตวรรษที่แล้ว” สรุปเนื้อความได้ว่า

1) การกินหมาก การกินหมากของคนไทยมีมายาวนานตั้งแต่สมัยอยุธยา เพราะมีความเชื่อว่าน้ำหมากทำให้ฟันดำ สวยงาม เมื่อเปิดประเทศรับอารยธรรมตะวันตก พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงจัดฟันให้ขาวก่อนเดินทางเสด็จประพาสยุโรปครั้งที่ 1 พ.ศ. 2440 ต่อมาสมัยรัชกาลที่ 6 พระองค์มีพระราชนิยามเรื่องฟันขาว แต่ราชนิยามนี้ยังไม่แพร่หลายถึงชาวบ้านที่ยังนิยมการเคี้ยวหมากอยู่ กระทั่งสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้ห้ามคนไทยเคี้ยวหมากอย่างจริงจัง

2) การคลอดบุตร เอนกได้อ้างอิงจากหนังสือ “บำรุงนารี” ของเทียนวรรณสรุปได้ว่าหญิงชาวบ้านในสมัยก่อนยังมีความเชื่อที่ผิดและไม่รู้เกี่ยวกับการตั้งครรภ์และคลอดบุตรหลายเรื่อง เช่น เรื่องที่ว่าหากเตรียมเครื่องเลี้ยงเด็กก่อนคลอดจะทำให้เด็กตายในท้อง ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่เป็นความจริง รวมถึงคำอธิบายถึงความเชื่อเรื่องเครื่องลาดปูสำหรับรองขณะคลอดบุตรว่าเหตุผลที่ไม่ควรปูด้วยผ้าหรือแพรทำเบาะ เพราะหัวเด็กจะติดกับเบาะหรือผ้า เป็นต้น นับว่าหนังสือบำรุงนารีของเทียนวรรณมีคุณูปการกับหญิงไทยเป็นอย่างมาก

3) ศาลาฉ้อทาน พบหลักฐานจากพระราชพิธีสิบสองเดือนว่ามีขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา มีคติมาจากเรื่องพระเวสสันดร เพื่อเป็นโรงงานเตรียมอาหารและสิ่งของจำเป็นแจกจ่ายแก่ชาวบ้าน ศาลาฉ้อทานในภาคกลาง เช่น ที่จังหวัดสุพรรณบุรีช่วงก่อน พ.ศ. 2500 ยังคงมีอยู่ ชาวบ้านจะใช้เป็นจุดแวะพักก่อนเดินทางไปไหว้พระที่วัดป่าเลไลยก์ ศาลาฉ้อทานแสดงให้เห็นถึงความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ของคนสมัยก่อนที่นิยมให้ทานกับชาวบ้านที่เหน็ดเหนื่อยจากการเดินทาง

4) การไว้ผมจุก แกละ

ก. เหตุผลของการไว้ผมจุกแกละของคนไทย เพราะ (1) ไว้ตามประเพณีซึ่งมาจากเหตุผลทางธรรมชาติของเด็กที่มีผมมอมบาง (2) ไว้เพราะเด็กเจ็บออจดๆ แอดๆ เลี้ยงยาก (3) ไว้เพราะทำให้เด็กมีปัญญาดี

ข. การโกนผม ทำเพื่อความสวัสดีมงคลให้เด็กก่อนที่จะเริ่มชีวิตผู้ใหญ่ ชาวบ้านทั่วไป นิยมที่จะโกนให้เด็กเมื่ออายุเป็นเลขคี่ สามัญชนนิยมทำ 2 วัน คือ วันแรก พาเด็กไปฟังพระให้ศีล สวดมนต์ วันที่ 2 โกนจุก และเข้าพิธีพราหมณ์คือ ทำขวัญ 3. ราว พ.ศ. 2522 เด็กไว้ผมจุกแกละลดลง การโกนจุกจึงทำแบบง่ายๆ โดยพ่อแม่พาไปให้พระที่วัดโกน

ค. การลดจำนวนลงของการไว้จุก แกละ เพราะ (1) ประเพณีในราชสำนักกลายเป็นคนในราชสำนักไม่นิยมไว้ (2) สังคมเปลี่ยนไป เป็นสังคมสมัยใหม่ จึงต้องตัดประเพณีบางอย่างที่เห็นว่าไม่จำเป็นทิ้ง

5) การรับท้องข้าว การรับท้องข้าวนี้ถือเป็นอีกความเชื่อหนึ่งที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยที่มีอาชีพเกษตรกรรมมาแต่อดีต เป็นการให้ขวัญและกำลังใจแก่ต้นข้าวที่เริ่มตั้งท้อง

6) แรกนาขวัญกับพีชมงคล จัดขึ้นเพื่อทำขวัญพีช ทำขวัญนา คือการสร้างขวัญและกำลังใจแก่เกษตรกร

7) ไหว้พระบาท สมัยโบราณมีความเชื่อว่าหากครั้งหนึ่งในชีวิตได้เดินทางไปนมัสการพระบาทที่สระบุรีครบ 3 ครั้ง ตายไปจะได้ขึ้นสวรรค์ ต่อมาใน พ.ศ. 2416 งานไหว้พระบาทจำลองในเขตเมืองหลวงจึงเริ่มต้นขึ้นที่วัดอมรินทราราม ต่อมาเป็นต้นแบบให้วัดอื่นๆ ทำตาม เช่น วัดจักรวรรดิ วัดราชนาคคา และวัดราชคฤห์

8) ลอยกระทง ชาวบ้านมีความเชื่อในพิธีลอยกระทงราวกลางเดือน 11, 12 หลายแบบ ได้แก่ เพื่ออุทิศบูชาต่อรอยพระพุทธรูปของพระพุทธองค์ ที่ได้ทรงประทับไว้ ณ หาดทราย ริมแม่น้ำนัมมทานที เพื่อบูชาและขอขมาลาโทษพระแม่คงคา และขอให้พระแม่คงคา รักษาข้าวในนาให้งอกงาม ฯลฯ

เนื้อความดังกล่าวสรุปความคิดรวบยอดเรื่องความเชื่อและพิธีกรรมได้ ดังนี้

1. ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ที่กล่าวถึงมีทั้งพิธีกรรมที่เกี่ยวกับชีวิตของบุคคล เช่น ความเชื่อเรื่องการไว้ผมจุกแกละ และพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำมาหากิน ได้แก่ แรกนาขวัญ รับท้องข้าว ลอยกระทง เป็นต้น

2. ชาวบ้านไทยมีความเชื่อในการทำบุญหรือการสะสมบุญ เพราะเชื่อว่าจะได้ไปเกิดบนสวรรค์ สุขสบายกว่าในชาตินี้ จึงนิยมเดินทางไปทำบุญไหว้พระในเทศกาลต่างๆ ยามเมื่อว่างเว้นจากการทำงาน แม้การเดินทางจะลำบากทุรกันดารเพียงใดก็ตาม

3. ชาวบ้านไทยยึดมั่นในหลักกรรม จึงมีความเชื่อเพื่อพ่อแม่และให้ทานแก่ผู้อื่น ดังที่ชาวบ้านสมัยก่อนได้จัดเตรียม โรงทาน ไว้ตลอดทางเพื่อเป็นจุดแวะพักแก่ชาวบ้านต่างเมืองให้ได้หยุดกินข้าว ดื่มน้ำ และชำระล้างร่างกาย ก่อนเดินทางต่อไปทำบุญในที่ต่างๆ

4. ความเชื่อและพิธีกรรมต่างๆ ย่อมมีความคลี่คลาย ความเชื่อและพิธีกรรมที่คงอยู่ได้ต้องสอดคล้องไปกับการดำเนินชีวิตของชาวบ้าน เช่น แรกนาขวัญ รับท้องข้าว ไหว้พระบาท ศาลาน้อยทาน ลอยกระทง เหล่านี้ล้วนเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านสืบทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นต่อไป ในขณะที่เดียวกันความเชื่อและพิธีกรรมบางอย่างไม่มีการสืบทอด เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้านที่เปลี่ยนไป เช่น การกินหมาก การคลอดบุตร การไว้ผมจุกแกละ

1.1.5 การพักผ่อนหย่อนใจ หนังสือที่ใช้ในการวิเคราะห์ ได้แก่ เพลงนอกศตวรรษ และของเล่นแสนรัก บทความที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ “เพลงสงกรานต์”, “เท่งสงขลา”, “งาน

ภูเขาทอง”, “มหรศพสมัยรัชกาลที่ 5”, “เริงสงกรานต์”, “ลอยกระทงราษฎร์เมื่อศตวรรษที่แล้ว”, “เกร็ดสงกรานต์” สรุปเนื้อความได้ว่า

ก) เพลงพื้นบ้านพื้นเมือง

- เพลงที่เล่นในงานสงกรานต์ เพลงที่ใช้ร้องเล่นในหน้าสงกรานต์ของภาคกลางมีหลากหลายเพลง ได้แก่ พิษฐาน พวงมาลัย สงกรานต์ ยั่ว ระบายบ้าน ไร่ ซ้ำเจ้าหงส์ หย่อย คล้องช้าง ฮินเลเต กรุ่น ซ้ำเจ้าโลม ชักเย่อ เข้าผี แต่ละท้องถิ่นอาจรู้จักหรือไม่รู้จักเพลงของท้องถิ่นอื่นก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นกับการแพร่กระจายของเพลงดังกล่าว

- เพลงที่นิยมเล่นในหน้าน้ำ ในช่วงออกพรรษาเดือน 11 หรือ 12 เป็นหน้าน้ำ ชาวบ้านจะออกไปทำบุญทอดกฐิน ทอดผ้าป่า เพราะเป็นช่วงที่ว่างจากการทำไร่นา ระหว่างรอข้าวสุก ท้องถิ่นที่อยู่ใกล้แม่น้ำลำคลองและมีผู้มาชุมนุมกันมากๆ มักมีการเล่นเพลงเรือ ในงานทำบุญดังกล่าว พ่อเพลง แม่เพลงนิยมไปพบปะร้องเพลงเรือโต้ตอบกันเป็นที่สนุกสนาน

ข) งานภูเขาทอง การมางานภูเขาทองของชาวบ้าน นอกจากเพื่อสักการะพระบรมธาตุหรือพระบรมบรรพตวัดสระเกษแล้ว มิใช่น้อยที่เดินทางมาเพราะต้องการแสวงหาความเพลิดเพลินบันเทิงใจจากการชมมหรสพ การออกร้าน และการละเล่นต่างๆ ภายในงาน ซึ่งการจัดงานเฉลิมฉลองเหล่านี้มีต่อเนื่องมาตั้งแต่เริ่มจัดงานในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงปัจจุบัน

ค) ของเล่น ของเล่นแบ่งได้เป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือด้วยกัน ได้แก่ ของเล่นจากธรรมชาติ และของเล่นที่ผลิตในประเทศ และของเล่นจากต่างประเทศ การละเล่นของเด็กในปัจจุบันนี้ก็ต่างจากเด็กสมัยก่อน โดยใช้วัสดุทางธรรมชาติน้อยลง ปัจจัยหนึ่งเพราะความใกล้ชิดกับธรรมชาติของเด็กลดลง เนื่องจากการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมด้านต่างๆ และการเข้าสู่ความเป็นสังคมเมืองหรือสังคมอุตสาหกรรม ทำให้พื้นที่การเล่นของเด็กถูกจำกัดลง

เนื้อความดังกล่าวสรุปความคิดรวบยอดเรื่องการพักผ่อนหย่อนใจได้ ดังนี้

1. ชาวบ้านไทยมีค่านิยมในเรื่องความสนุกสนาน ประกอบกับมีความเชื่อในเรื่องการทำบุญและการสะสมบุญ ดังนั้น เมื่อว่างเว้นจากงานอาชีพเกษตรกรรม จึงนิยมเดินทางไปทำบุญ และในงานทำบุญก็มักจะแทรกความสนุกสนานเข้าไปด้วยเสมอ ไม่ว่าเทศกาลสงกรานต์และกฐินผ้าป่าที่ชาวบ้านทั้งในท้องถิ่นเดียวกันและต่างถิ่นได้มาพบปะเล่นเพลงร่วมกัน โดยการเล่นเพลงพื้นบ้านพื้นเมืองจะใช้ธรรมชาติเป็นฉาก เช่น ไร่นา ลำคลอง เป็นต้น และมีเรื่องคนตริ่งง่าย ๆ เช่น ฉิ่ง เป็นต้น ต่างจากวัฒนธรรมความบันเทิงตะวันตกในปัจจุบันที่ต้องมีเครื่องมือและสื่ออิเล็กทรอนิกส์เข้ามาเกี่ยวข้อง

2. งานวัดเป็นแหล่งบันเทิงและเป็นที่ชุมนุมของชาวบ้านในเมืองที่นอกจากมาทำบุญแล้ว ชาวบ้านยังได้เพลิดเพลินกับการชมมหรสพ การละเล่นชนิดต่างๆ รวมถึงการออกร้านที่จัดขึ้นรอบๆ งานด้วย

3. ความเพลิดเพลินของเด็ก คือ การได้เล่นของเล่น ของเล่นมีทั้งที่ผลิตจากวัสดุธรรมชาติ ของเล่นที่ผลิตได้ในประเทศ และของเล่นที่นำเข้าจากต่างประเทศ ของเล่นเหล่านี้ช่วยให้เด็กได้เรียนรู้อันเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาการของเด็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งของเล่นที่เด็กคิดขึ้นเอง โดยใช้วัสดุตามธรรมชาติที่หาได้จะส่งเสริมทักษะการคิดของเด็กอย่างมาก ส่วนของเล่นที่ผู้ใหญ่ผลิตสำหรับเด็กหลากหลายชนิดแสดงถึงภูมิปัญญาของชาวบ้านไทย

1.2 วิเคราะห์แนวคิดเบื้องหลังการนำเสนองานเขียนสารคดีชีวิตชาวบ้านของเอกนาวิกรม

จากผลการวิจัยพบว่า มี 3 ประเด็นหลักคือ

1.2.1 นำเสนอสิ่งที่ผู้เขียน (เอก) สนใจในอดีต ซึ่งก็มาจากพื้นฐานของครอบครัวที่บิดาเปิดร้านหนังสือแบบเรียน ประกอบกับบิดาเป็นนักประติมากรรมและนักสะสม เอกจึงมีความสนใจด้านการอ่าน การเขียน การถ่ายภาพ ในที่นี้ผู้วิจัยได้ประมวลเรื่องที่เอกให้ความสนใจในอดีตว่ามี 2 เรื่อง คือ หนังสือแบบเรียน และการถ่ายภาพ

1.2.2 นำเสนอข้อมูลใหม่ ตรวจสอบแก้ไขข้อมูลเก่า เอกมีความต้องการจะนำเสนอข้อมูลที่ถูกต้อง โดยเริ่มจากการตั้งข้อสงสัยและตั้งคำถาม หลังจากนั้นก็จะตรวจสอบข้อมูลด้วยการฟังและการอ่าน การอ่านจะต้องอ่านอย่างวิเคราะห์ ส่วนการฟัง เอกจะสอบถามจากผู้ที่เคยอยู่ในเหตุการณ์ และเมื่อได้ลงมือเขียนข้อมูล เอกจะมีระบบการอ้างอิงที่ดี เพื่อผู้อ่านจะได้สืบค้นข้อมูลต่อได้ เมื่อไม่สามารถชำระในส่วนตัวได้ เอกจะเขียนบอกเล่าในแนวเปิดเพื่อขอให้ผู้อ่านช่วยกันค้นคว้าต่อ เพื่อให้ข้อมูลนั้นได้รับการเติมความรู้ต่อไป เพราะเอกมองว่าการค้นคว้าจะยังไม่สิ้นสุดหากเรื่องราวที่นำเสนอยังไม่ได้รับการเติมเต็มข้อมูลที่สมบูรณ์เพื่อถ่ายทอดความรู้สู่ผู้อ่าน

1.2.3 ชีให้เห็นคุณค่าของของเก่า เพื่อนำสู่การอนุรักษ์ เอกให้ความสำคัญกับประวัติศาสตร์ชุมชนและศิลปวัฒนธรรมของชาติมาตั้งแต่สมัยเรียนมัธยมศึกษาตอนต้น เพราะเมื่อได้อ่านหนังสือของอาจารย์ น. ณ ปากน้ำ เห็นวัดวาอารามถูกทำลายแล้วเกิดความรู้สึกเสียดาย เมื่อเริ่มเรียนมหาวิทยาลัย เอกค้นพบว่าสิ่งสำคัญของชาติที่ถูกกลืนอีกอย่างหนึ่ง คือ เพลงพื้นบ้านและศิลปพื้นบ้านสาขาต่างๆ หากไม่มีการอนุรักษ์และเก็บข้อมูล ต่อไปลูกหลานจะไม่รู้จักและสูญหายไปโดยปราศจากการบันทึก การบันทึกประวัติพ่อเพลงแม่เพลงและศิลปแขนงต่างๆ ของเอกก่อให้เกิดประโยชน์ต่อวงการศึกษานักเรียนของไทยอย่างมาก ทั้งเอกยังได้นำความรู้ที่ได้รับมา

ถ่ายทอดเป็นงานเขียนสารคดีเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ชุมชนและศิลปวัฒนธรรมด้านต่างๆ อีกมากมายด้วย

เอนกยังให้ความสำคัญกับ หนังสือแบบเรียน และต้องการชี้ให้เห็นว่า หนังสือแบบเรียนในอดีตมีคุณค่า นอกจากจะช่วยให้เด็กฝึกอ่านและฝึกเขียนแล้ว ยังมีเนื้อหาที่ปลูกฝังให้เด็กมีคุณธรรมในด้านต่างๆ เช่น ความเมตตากรุณา การแบ่งปัน ความสามัคคี การเชื่อฟังผู้ใหญ่ ฯลฯ

สุดท้ายที่แสดงถึงความเป็นนักอนุรักษ์ของเอนกคือ การสร้าง “บ้านพิพิธภัณฑ” เพื่อเก็บสะสมและแสดงข้าวของเครื่องใช้เก่าๆ ในชีวิตประจำวันของคนไทยในยุค 40 – 100 ปีที่ผ่านมา ด้วยแนวคิดที่ว่า “เก็บวันนี้ พรุ่งนี้ก็เก่า” โดยเอนกพยายามบอกว่าข้าวของเครื่องใช้รอบตัวที่เห็นในวันนี้สมควรจะได้รับการเก็บรักษา เพราะวันพรุ่งนี้ สิ่งของเหล่านี้จะกลายเป็นอดีตที่ควรค่าแก่การอนุรักษ์และศึกษาต่อไป

2. อภิปรายผล

จากผลการวิเคราะห์เนื้อหาชีวิตชาวบ้านจากผลงานของเอนก สามารถอภิปรายผลได้ดังนี้

2.1 ผลงานของเอนกจะบอกเล่าถึงชีวิตของชนชั้นสูงลงมาถึงสามัญชน แต่การนำเสนอเกี่ยวกับชีวิตของสามัญชน จะเป็นจุดเด่นของงานเขียนของเอนก โดยจะบอกเล่าเนื้อหาต่าง ๆ ในสังคมไทยสมัยรัตนโกสินทร์เมื่อประมาณ 100 กว่าปี อาทิ วัฒนธรรมประเพณีความเป็นอยู่ การละเล่นพื้นบ้าน สิ่งของเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน ฯลฯ

2.2 เทคนิคการเล่าเรื่องของเอนกมี 2 ระดับ คือ นำข้อมูลเก่ามาเล่าซ้ำโดยเปลี่ยนแปลงเพิ่มเติมถ้อยคำเพียงเล็กน้อย ๆ จุดประสงค์เพื่อต่ออายุเรื่องนั้น กับอีกระดับหนึ่งคือ นำเรื่องเก่าที่ข้อมูลยังไม่สมบูรณ์หรือยังมีข้อสงสัย ไม่มีใครปะติดปะต่อมาวิเคราะห์เรียบเรียงเรื่องใหม่ จุดประสงค์เพื่อชำระเรื่องให้กระจ่างขึ้น เอนกกล่าวว่า วิธีที่ 2 เขียนยากกว่า เพราะต้องมีประเด็นเมื่อรู้ว่าสงสัยสนใจเรื่องใดก็พยายามขวนขวายหาคำตอบ ต้องใช้ทั้งเวลา ทั้งการอ่านและการออกไปสังเกตการณ์ รวมทั้งการถ่ายรูปมาเสริมความเข้าใจ (เอนก นาวิมูล เรื่องเดิม 2547 ก: 12)

2.3 การนำเสนอผลงานเขียนของเอนก นอกจากการค้นคว้าเอกสารและการลงพื้นที่เก็บข้อมูลภาคสนามด้วยการสัมภาษณ์แล้ว เอนกยังให้ความสำคัญกับการศึกษาจากหลักฐานด้านภาพประกอบเป็นอย่างมาก เพราะเอนกตระหนักดีว่าภาพประกอบเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยให้ผู้อ่านเข้าใจเรื่องได้ง่ายขึ้น ช่วยในการขยายความคิด ขยายความรู้ หากภาพใดที่เอนกไม่สามารถได้มาด้วย

การออกสำรวจหรือถ่ายภาพด้วยตนเอง เอนกก็จะค้นหาภาพถ่ายจากไมโครฟิล์มที่เก็บอยู่ใน หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

2.4 เอนกมีความสนใจเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านในแต่ละช่วงเวลาต่างกันไป เช่น เรื่อง ของเพลงพื้นเมือง และศิลปพื้นบ้าน เอนกให้ความสนใจตั้งแต่ พ.ศ.2516 เรื่อยมาจนถึง พ.ศ. 2530 หลังจากปี พ.ศ. 2530 เอนกให้ความสำคัญกับเรื่องของการเก็บสะสมข้าวของเครื่องใช้และด้าน พิพิธภัณฑ์เป็นหลัก

3. ข้อเสนอแนะ

3.1 ควรมีการศึกษาพัฒนาการในด้านเนื้อหาที่สะท้อนสภาพสังคมไทยจากงานเขียน ของเอนก นาวิกมูล ตั้งแต่ พ.ศ. 2518 เรื่อยมา

3.2 การศึกษาเกี่ยวกับชีวิตชาวบ้านในสังคมไทยในประเด็นอื่นๆ ยังมีอยู่น้อยมาก จึงควรมีการศึกษาค้นคว้าให้มากขึ้น

3.3 ควรมีการศึกษาวิเคราะห์ชีวิตชาวบ้านจากงานเขียนสารคดีของนักเขียนท่านอื่นๆ ด้วย เพื่อให้เห็นสภาพชีวิตชาวบ้านที่ปรากฏในงานเขียนที่หลากหลายและมีมุมมองที่ต่างกัน

3.4 ควรมีการศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับการเก็บสะสมข้าวของเครื่องใช้ตั้งแต่ พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา เพราะปัจจุบันมีการศึกษาเรื่องผ้าไทยเป็นสำคัญ แต่ยังไม่มีการศึกษาถึงข้าวของเครื่องใช้ ในชีวิตประจำวันของชาวบ้านที่สะท้อนให้เห็นภาพชีวิตของสังคมไทยตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน

3.5 ควรมีการศึกษาว่าในปัจจุบันการไว้ผมจุกแกะละของชาวบ้านจะยังคงอยู่หรือไม่ เหตุใดจึงสูญหาย และหาทางส่งเสริมเอกลักษณ์ของไทยอันนี้ไว้

บรรณานุกรม